

Hadis'te Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı

MEHMET PAÇACI

DOÇ. DR., A.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ/ANKARA

Bu çalışmada Sami kültür geleneği içinde uzunca bir süreye yayılmış belli bir dini literatür üzerinde duracağız. Bu literatürün karakteristik özelliği dünyanın sonuna ilişkin konuşmasıdır. Bu literatür *apokaliptik* adını almaktadır. Kelime Yunanca *apokalipsis*'ten gelmektedir ve anlamı "örtülü bir şeyi açmak, örtüsünü kaldırmak" demektir. Apokaliptisizme göre Allah, sonu çok yaklaşımakta olan dünya hakkındaki sırları, insanlara anlatmaları için bazı kişilere açıklamıştır. Bu kişiler söz konusu gizlilikleri vizyonlar ve rüyalar aracılığı ile öğrenirler ve yazıya geçirirler.¹ Bu literatür tarzının en eski örneklerini Yahudilik içerisinde görüyoruz. Daha sonra bunun Hıristiyan kültürü içerisinde de etkili olduğunu biliyoruz.² Bu çalışmada söz konusu edebiyatın İslam kültürü içindeki uzanımları üzerinde duracağız. Bilindiği gibi bu konu Hadis külliyatı içerisinde daha çok fiten başlığı altında yer almaktadır. Fiten rivayetleri de temel olarak dünyanın son zamanlarında ortaya çıkacak Mehdi, Mesih, Deccal, Ye'cuc ve Me'cuc gibi şahsiyetleri ve çoğunlukla olağan dışı bir şekilde gerçekleşecek olayları konu almaktadır.

Bu üslupla gelişen edebiyatın Yahudilik içinde ortaya çıkışı Hz. İsa'dan iki yüzyıl öncesine dayandırılmaktadır. Daha sonra bu tarz, hayatietini sürdürerek İsa'dan sonraki yüzyıllarda da ürünler vermiştir. Yoğun olarak Hz. İsa'dan sonraki iki yüzyıl içerisinde görülse de, ondan sonraki yüzyıllarda da apokaliptik tarzda ürünler verildiği bilinmektedir.³ İşte bu birkaç yüzyıllık dönem Kitab-ı Mukaddes Teolojisinde 'apokaliptik dönem' adıyla anılmaktadır. Apokaliptik kitaplarda yer alan fikirler gerek Yahudilik, gerekse Hıristiyanlık teolojisinde oldukça etkili olmuştur. Mesela Yahudilik'te ahiret inancının bu dönemde daha da belirginleşen Hıristiyanlık'taki ahiret inancını hazırlayacak şekilde geliştiği söylenebilir. Apokaliptisizmin Hıristiyanlık'taki etkisini anlamak için ise Ernst Kaeseman'ın şu ifadesini aktarmak yeterlidir: "Apokaliptik, Hıristiyan teolojisinin anasıdır."⁴

¹ Bkz. Mehmet Paçacı, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, Nun Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 208 vd.

² D.S. Russel, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, Westminster, Philadelphia 1964, s. 36.

³ George F. Moore, *Judaism*, Oxford University Press, London 1946, s.127.

⁴ "On the Subject of Primitive Christian Apocalyptic", *New Testament Questions of Today*, Fortress, Philadelphia, 1969, s. 108-137; zikreden, Hanson, P. D., *Visionaries and Their Apocalypses*, SPCK, London 1983, s. 7.

Apokaliptik edebiyatı, söz konusu ettiğimiz dönem Yahudilerinin felaketlerle dolu tarihlerinin belli bir tarzda anlatılması olarak değerlendirmek mümkündür. Yahudiler Babililer tarafından esir edilmişler; daha sonra, Perslerin izni ile Kutsal Topraklar'a dönmüşlerdi. Yahudiler kısa süren bağımsızlıklarından sonra bu defa Romalılar'ın bo-yunduruğu altına girmişler; Romalılar'ın atadığı zalim idarecilerin zulmü altında ezilmişlerdi. Daha sonra Romalılar Kudüs'e ve Mescid'e girmişler ve Yahudiler'in bağımsızlık umutları Romalı askerlerin çizmeleri altında ezilmişti. Bekledikleri Allah'ın dünyevî Hükümranlığı bir türlü kurulamıyor, buna karşılık zalim krallıklar Allah'ın milletini her defasında eziyordu. Bütün bu acıların bir gün geçeceğine ve İsrailoğulları'nın Allah'ın Hükümranlığı'nı bir gün yeniden kuracaklarına dair umudun korunması gerekiyordu. İşte apokaliptik literatür bu işlevi yerine getirerek, bu ihtiyaca cevap vermişti. Kitab-ı Mukaddes alimlerine göre apokaliptik edebiyata vücut veren başlıca sebep bu olmuştur.⁵

/ İslam tarihine geldiğimizde ise, Rasulullah'ın (sav) vefatından kısa süre sonra baş göstermiş, İslam düşünce ve siyasi tarihinde derin izler bırakmış fitne döneminin bu defa benzer zorlukları ve sıkıntıları ortaya çıkardığını görmekteyiz. Hz. Peygamber'den sonra, daha Raşit Halifeler döneminde çıkan iç savaş Müslümanlar'a büyük acılar çek-tirdi. Hz. Osman'ın öldürülmesi iç savaşı başlatan olay oldu. Cemel Vak'ası Hz. Ali ile Hz. Aişe'yi karşı karşıya getirmiş ve bu savaşta onbin kişi ölmüştü. Arkasından Sıffin savaşında Hz. Ali ve Muaviye karşı karşıya gelmiş, bu savaşta ise toplam yetmiş bin müs-lüman ölmüştü. Bu savaşların ardından, ardı arkası kesilmeyen siyasi karışıklıklar, çal-kalanmalar, hükümet değişiklikleri ve bunların ortaya çıkardığı dini, toplumsal, siyasî, ahlâkî, ekonomik sorunlar devam etmiştir.

İslam tarihinde fitne adıyla anılan olaylar ve bunların doğurduğu sorunlar, rivayet-lerde gelecekte haber verme şeklinde ve belli bir üslup içerisinde ifadelendirilmiştir. Bu çerçevede fiten edebiyatındaki söylem ile apokaliptik söylem arasında gözden ka-çırılmayacak benzerlikler görülmektedir. / Bu çalışmada bu ilgi çekici benzerliklere ör-nekler getirecek ve bunların muhtemel sebepleri üzerinde durarak düşünce dünyamız ve bazı kabullerimiz üzerinde yaratabileceği etkilere işaret edeceğiz.

Şimdi apokaliptik ve fiten edebiyatlarını ortaya koydukları malzeme açısından kar-şılaştırmaya geçelim. Konu birliğinin ötesinde bu iki edebiyat arasında üslup bakımın-dan da göz ardı edilemeyecek benzerlikler bulunmaktadır. Apokaliptiklerde otantiklik açısından yapılması gereken değerlendirme ise, apokalips yazarlarının kitaplarını ken-dilerine değil de, Eski Ahit şahsiyetlerinden birisine isnad etmeleridir. Bunlar daha ön-ce yaşamış önemli bir ismi dikkatlice seçmişler ve yazdıklarını ona isnad etmişlerdir. Böyle bir yola başvurmalarının sebebi, bu yazarların yazdıkları kitapların daha çok ki-şi tarafından okunmasını sağlamak olarak görülmüştür. Onlara göre geçmişte saygı gör-müş bir kişinin ismi ile yazmak, onların yazdıklarına bir otorite kazandıracaktı.⁶ Diğer taraftan iki edebiyat arasında görülen üslup birliği de vereceğimiz örneklerde açıklıkla

⁵ Norman Perrin, "Apocalyptic Christianity", *Visionaries and Their Apocalypses*, ed. Paul D. Hanson, SPCK, London 1983, s. 121-145, s.121-122,

⁶ Russel, *The Method*, s. 130.

ortaya konmuş olacaktır. Apokaliptiklerin ve fiten rivayetlerinin en büyük ortak özellikleri gelecekte ve özellikle 'ahir zaman'da olacakların açıklanmasıdır. Dünyanın sonunun gelişi ve bu dönemden önce ortaya çıkacak olağanüstü ve şu anda yürürlükte olan düzeni altüst edici olayların dünyanın sonuna yaklaşıldığını gösteren 'alametler' dizisi olarak ortaya çıkması ve yine bu çerçevede Mehdi ve Deccal gibi belli kahramanların belirmesi bu iki edebiyatın başlıca konularını teşkil etmektedir.

Dünyanın sonunda olacaklara dair herkese açıklanmamış gizli bilgiler rüya/vizyon anlatımları yoluyla açıklanır. Kumran yazmalarında Allah'ın, sırlarını peygamberlere bildirdiği belirtilmektedir. Ancak bu sırlar dünyanın sonuna gelene kadar açıklanmadan kalmıştır. Mesela dünyanın sonunda olacakları öğrenmek için Esseneler'in önderi bu sırlara nüfuz etmiştir.⁷ Bazı apokaliptik kitaplarda semavî levhalardan bahsedilmektedir. Bu levhalardaki sırlar, zaman zaman okumaları ve gizli tuttıkları kitaplarına bunları aktarmaları için bazı ayrıcalıklı kişilere açılır. *I Enoch*'ta anlatıldığına göre bu levhalarda insanların bütün amellerinin kayıtları vardır ve bu levhalar dünya tarihinde olacak olayları önceden bildirmektedir:

... 'İdris, göğün levhalarına bak, onlar hakkında yazılanları oku ve onları tek tek öğren!' Bunun üzerine tabletlere baktım, onlarda yazılanların hepsini okudum ve herşeyi anlar hale geldim. Bu kitabı okudum ve insanlığın ve yeryüzünde bütün beden sahiplerinin çocuklarının bütün amellerini dünyanın bütün nesillerini okudum. O an Aziz olan Rabbi, Yüceliğin ebedi Meliki'ni tesbih ettim....⁸

Fiten rivayetlerinin bir derlemesi olan ve geleneğimizdeki bu tür rivayetlerin önemli kaynaklarından birisi olan Nuaym b. Hammâd'ın (ö.H.229) *Kitâbu'l-Fiten* adlı eserinde bu kıyametin gelişine kadar olacakların Rasulullah'a gösterilmesi şu ifadelerle verilmektedir:

Allah dünyayı, onda kıyamete kadar olup biteni görebileceğim şekilde benim önüme şu avuçlanma baktığım gibi serdi. Bu, Allah'ın daha önceki peygamberlere de gösterdiği üzere, Peygamberine gösterdiği bir keşif (*ceyelân*) tir.⁹

Aynı hadisin başka bir versiyonunda *ceyelân* kelimesi yerine kullanılan *cilliyân*¹⁰ kelimesi; 'kapalı, gizli tutulan bir şeyi açmak' anlamına gelen C.L.Y. kökünden gelmektedir. Bu anlam ilginç bir şekilde *apokalipsis* kelimesinin anlamıyla örtüşmektedir.¹¹

Hiz. İsa'dan iki yüzyıl önce yazılan *Jubilees* kitabında Hiz. Yakub'un bir vizyonu anlatılmaktadır. Burada bir melek gökten elinde yedi levha ile iner ve onları Yakub'a verir. Yakub bu levhaları okuyunca tarih boyunca oğullarının başlarına gelecek her şeyi

⁷ Bkz. F. F. Bruce, *Biblical Exegesis in The Qumran Texts*, Eerdmans, 1959, s. 7-17

⁸ *I Enoch*, 81/2,3.

⁹ Nuaym b. Hammad el-Mervezi, *Kitâbu'l-Fiten*, tahk., Suheyl Zekkar, el-Mektebetu't-Ticâriyye, Mekke trsz., s.13.

¹⁰ Hadisin *Nihâye*'de verilen bir başka versiyonunda bu kelime bulunmaktadır. İbn'ul-Esir, *en-Nihâye fi Ğaribi'l-Hadis*, tahk.: Tahir Ahmed ez-Zavi-Mahumd Muhammed et-Tanahi, *el-Mektebetu'l-Islamiyye*, Beyrut trsz., I. 29.

¹¹ Nitekim Haşş Wehr Arapça-İngilizce sözlüğünde *celeyan* kelimesinin anlamlarını, "vision, revelation, apocalypse" olarak vermektedir. *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. Milton Cowan, Librarie du Liban, Beyrut 1980.

öğrenir. Hatta Yakup bu vizyonda İbrahim ve İshak ile birlikte gömüleceğini bile öğrenir. En sonunda vizyon Yakub'un gördüklerini unutabileceğine dair endişesini belirtmesi ve Allah'ın da ona gördüklerini kaydetmesini emretmesiyle sona erer.¹²

Enes'ten gelen bir rivayette Peygamberimiz de birgün kendisine sorulan sorulara hep birlikte cevap vermeye karar verir ve "Siz bana soru sormayın; ben size herşeyi açıklayacağım" der. Bunun üzerine grup içerisinde babası konusunda şüphe bulunan birisi kalkar ve babasının kim olduğunu sorar. Rasulullah da ona cevap verir. Ardından Hz. Ömer kalkar ve kısa bir konuşmadan sonra, fitnenin şerrinden Allah'a sığındığını belirtir. Bunun üzerine Rasulullah şunları söyler:

Hayrı ve şerri açıkça gördüm. Cennet ve Cehennem gözümün önünde şekillendirildi ve arada bir engel olmaksızın onları gördüm.¹³

Bir gün Rasulullah Medine'nin yüksek binalarından birinin üzerine çıkar ve yanındakilere, gördüklerini onların da görüp görmediklerini sorar. Onlar görmediklerini söylerler. Bunun üzerine Rasulullah şöyle der:

Fitnenin yağmur damlası gibi evlerinizin arasına düştüğünü görüyorum.¹⁴

Apokaliptik kitaplarda, tarihin önceden belirlendiği ve olup bitenlerin buna göre meydana geldiği düşüncesi görülmektedir. Apokaliptik kitaplar genellikle önceden belirlenmiş olayların gerçekleştiğini ve artık sonun gelmek üzere olduğunu iddia etmektedirler. Bu kitapların yazarları, ismini kullandıkları peygamberin zamanından kendi zamanlarına kadar olan sürenin tarihini, önceden haber verme şeklinde yeniden yazmışlardır. Bu sözde kehanet, yazarın kendi dönemine kadar izlenebilmekte ve olayların arkası kesilince kıyametin yaklaştığı belirtilmektedir.¹⁵ Bu özellik bariz bir şekilde fitende de görülmektedir. Rasulullah'a isnad edilen bir rivayette, önce peygamberliğin olduğu, sonra hilafetin geldiği, sonra Allah'ın emri gelinceye kadar şarap içen, ipek giyen, namusa göz diken baskırı krallığın geleceği söylenmektedir.¹⁶

Apokaliptiklerde dünyanın sonunun geldiğini gösteren birtakım alametler de yoğunlukla işlenmiştir. Bu konu apokaliptiklerle-fiten edebiyatının ortaklığının açık olduğu noktalardan birisidir. Ancak bu alametlerin sayısı hakkında *Kitābu'l-Fiten*'deki rivayetler farklı rakamlar ortaya koymaktadır. Kimi rivayetlerde altı alamet sayılmakta kimilerinde beş, kimilerinde de dört alamet sayılmaktadır.¹⁷ Bu birbirlerine benzeyen rivayetler arasında altı alamet olduğunu belirten bir rivayet, alametler arasında şunları saymaktadır: Peygamber'in vefatı, Kudüs'ün fethedilmesi, koyunların hastalıktan kırılması gibi insanların topluca ölmesi, müslümanlar arasında çıkacak ve girmediği ev bırakmayacak fitne, Rumlarla

¹² *Jubilees*, 32/21-26 *Jubilees*'deki bu ifadelerin Hz.Yakup'un kimlerle birlikte gömüleceğine dair kısmını, Buhari'nin Ebu Musa el-Eş'ari'den aldığı ve Ebu Musa'nın, Hz. Osman'ın diğer Raşit Halifelerden ayrı gömüleceğine dair yorumuyla birlikte aktardığı rivayetle karşılaştırınız. Buhârî, *Sabih*, Bulak 1313, Fiten, 17, IX, 54.

¹³ Buhari, *Sabih*, Fiten, 15, IX. 53. 211

¹⁴ Buhari, *Sabih*, Fiten, 4, IX. 48. 182;

¹⁵ George Eldon Ladd, *The Presence of the Future*, SPCK, London 1980, s. 85.

¹⁶ Nuaym, *Fiten*, s. 54.

¹⁷ Bkz. Nuaym, *Fiten*, s. 25-32.

(Beni Asfar) müslümanlar arasında geçecek bir barış süresinden sonra,¹⁸ bir kadının hamilelik süresi olan dokuz ay içinde müslümanlara karşı toplanmaları.¹⁹ Başka rivayetlerde kişinin yüz dinarı reddetmesi, Rumlara karşı silahlanma, Hz. Osman'ın katledilmesi, İbn Zubeyr fitnesi, insanların hayvana döndüğü bir çeşit fitne, alametler arasında sayılmaktadır. Kimi rivayetlerde de, çıkacak ilk fitne kan dökülecek, ikincisinde can ve mala tecavüz mübah olacak, üçüncüsünde, can, mal ve namus kaybedilecek, sonuncusunda ise Decal çıkacaktır.²⁰

Apokaliptiklerde de kıyamet alametleri sık sık zikredilmektedir. Mesela *II Baruch*'da Mesih'in gelmesine işaret eden olayların on iki zaman dilimi içinde gerçekleşeceği belirtilmektedir. Her dönem bir kötülük, bir felaketle gelecektir. İlk dönem fitnenin başlangıcı olacak. İkinci dönemde büyük insanlar boğazlanacak. Üçüncü dönemde insanlardan birçok ölen olacak. Dördüncü dönemde kılıç çekilecek. Daha sonra, kıtlık olacak ve yağmur yağmayacak. Altıncı dönemde, depremler ve karışıklık olacak. Yedinci zikredilmeden sekizinci döneme geçilir ve bu dönem kötü ruhların ve şeytanların ortaya çıkacağı dönem olarak belirtilir. Sonraki dokuzuncu dönem ateşin düştüğü dönem olacaktır. Onuncu dönemde ırza tecavüz ve birçok kanunsuzluk olacaktır. Onbirinci dönem ise, haksızlık ve iffetsizlik dönemi olacaktır. On ikinci dönem karışıklığın ve daha önce olanların hepsinin görüleceği bir dönem olacaktır.²¹ Başka eserlerde, başka birtakım alametler sayılmaktadır. Burada ise Allah önce yeryüzünde insan, hayvan, bütün canlıları sarsacaktır. Kardeş kardeşi öldürecek, çocuklar ana babalarına, hanımlar kocalarına isyan edecek, milletler birbirlerine karşı savaşa kalkacaklar. Bunlar olduğunda kıyametin yakın olduğu anlaşılacaktır.²² Buhari'de verilen fiten rivayetlerinde ise, fitne zamanı olacak zelzeleden²³ ve çıkacak büyük bir ateşten²⁴ söz etmektedirler.

Bu alametler dizisi dünyada normal şartlarda cari olan sosyal düzenin bozulması ve tamamıyla tersine dönmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bu tersine dönüş dostluklarda, aile ilişkilerinde görüleceği gibi, siyasi, ilmi, ekonomik alanlarda da görülecektir.

Şerefliyi şerefsiz yönetecek, değersizler kendilerini başarılıların üzerine çıkaracaklar, ... hiçbir şey olmayan adamlar güçlüyü yönetecek, fakirlerin sayısı zenginlerden çok olacak, günahkarlar kendilerini cesurların üzerine çıkaracaklar. Hakimler susacak, aptallar konuşacak...fitne insanların üzerine inecek. Bazıları savaşta düşecek, diğer bazıları, karışıklıklarda yok olacak ve yine bazıları kendi başlarını derde sokacaklar.²⁵

Yine aynı kaynağın başka bir yerinde şu cümlelere rastlıyoruz:

Sana hakkında konuştuğum zaman gelecek; ve fitne getirecek olan zaman ortaya çık-

¹⁸ Nuaym, *Fiten*, s. 26.

¹⁹ Nuaym, *Fiten*, s. 25 vd.

²⁰ Nuaym, *Fiten*, s. 28.

²¹ *II Baruch*, 27/2-13.

²² *Greek Apocalypse of Ezra*, 3/11-13.

²³ Buhari, *Sahih*, *Fiten*, 16, IX. 54. 214.

²⁴ Buhari, *Sahih*; *Fiten*, 24, IX. 58. 234.

²⁵ *II Baruch*, 70/3-7, 1: 645,

maya başladı... O zaman hikmetli adamlara çok rastlanmayacak; akıllı adamlar da bulunmayacak.... şeref utanca dönecek, güç değersiz bir şey olacak, güçlü olan zelil olacak; güzel, hoşlanılmayan hale gelecek. O zaman birçok kişi birbirine 'akıl çoğu nereye gizlendi ve hikmetin çoğu nereye gitti?' diye soracaklar.... birçokları birbirlerini yaralamak için kızgınlıkla tahrik edilecek. Kan dökmek için ordu çıkaracaklar ve onlarla birlikte yok olacaklar.²⁶

Sahib-i Buhârî, Kitâbu'l-Fiten'de 3. babın adı: 'Ümmetimin Yok Oluşu Aptal Genç Adamların Elinden Olacaktır'. Bu bab altında ilk hadis Ebû Hureyre'den gelen rivayettir ve fitne olaylarında oynadığı önemli role işaret edilmesine bu aptal genç adamların Kureyş'ten olacakları belirtilmektedir. Burada karşılaştığımız durum aslında apokaliptik üslubun güncelleştirilmesinin güzel bir örneğidir. Yine Buhârî'nin kaydettiği bir başka rivayet şöyledir:

Saat yaklaştığında, ilmin kaldırıldığı ve cehaletin indirildiği günler olacak. O günlerde 'herc' çoğalacaktır. 'Herc' öldürmek demektir.²⁷

Bir sonraki rivayete göre Rasulullah kullandıktan hemen sonra 'herc' kelimesinin anlamını vermektedir. Kelime rivayete göre Habeşçe'dir ve 'öldürmek' demektir.²⁸ Bu açıklama bu geleneğin kaynağı ve önceki ürünleri hakkında bir başka ipucu olarak kabul edilebilir. Çünkü apokaliptik ürünlerin Yunanca'nın yanısıra Habeşçe, Süryanice, Aramca, İbranice gibi Sami dillerinde yazıldığını biliyoruz. Hatta bunlar arasında Arapça nüshalar dahi bulunmaktadır. Mesela kendisinden örnekler verdiğimiz *II Baruch* kitabı Yunanca yazılmış daha sonra İbranice'ye tercüme edilmiştir. Kitabın ayrıca Aramca ve Süryanice tercümeleri vardır. Nihayet aynı kitabın yakınlarda Arapça bir nüshası bulunmuştur. Bu nüsha muhtemelen Süryanice'den tercüme edilmiştir.²⁹ Bir sonraki alıntı yapacağımız *IV Book of Ezra* ise, Hz. İsa'dan sonraki yüzyılın sonlarında yazılmış bir kitaptır. Bu kitabın da Süryanice ve Habeşçe nüshaları bulunmaktadır. Ayrıca bu kitabın da iki ayrı Arapça tercümesi bulunmaktadır.³⁰ Şimdi örneğimizi görelim:

Alametlere gelince; dünyada yaşayanların büyük bir *fitne*³¹ ile sarsılacakları günler geliyor. O gün hak yolu gizlenecek ve yer imandan yoksun olacak. Daha önce gördüğünden ve duyduğundan çok inkâr olacak....³²

Dünya sona yaklaştığında zamanın hızla akacağı ve son günü getireceği fikri yine söz konusu iki edebiyatta da paylaşılan bir konudur.

Zaman çok hızlı geçecek, iyi ameller azalacak. Cimrilik yaygınlaşacak. Fitne ortaya çıkacak ve 'herc' çoğalacak. ...³³

²⁶ *II Baruch*, 48/33-39, I: 637

²⁷ Buhari, *Sahib*, Fiten, 5, IX. 48. 184-185.

²⁸ Buhari, *Sahib*, Fiten, 5, IX. 48. 186. 'herc' kelimesi İbranice'de 'boğazlamak' anlamına gelmektedir. Kelime Kitab-ı Mukaddes'te İshaya 30/25'de geçmektedir. Kelimenin Habeşçe'de bulunmadığı fakat, Güney Arabistan Arapçası'nda kullanıldığı ileri sürülmüştür. Bkz. Rabin Chaim, *Qumran Studies*, Greenwood Press, Connecticut 1976, s. 119.

²⁹ *The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. James H. Charlesworth, Doubleday, New York 1983, I. 616.

³⁰ *The Old Testament Pseu.*, I. 518.

³¹ Süryanice nüshadan yapılan İngilizce tercüme buradaki kelimeyi 'great terror' şeklinde vermektedir. Aynı kelimenin Habeşçe karşılığı 'confusion' olarak verilmiştir. Bkz.: *IV. Book of Ezra*, 5/1-3.

³² *IV Book of Ezra*, 5/1-3; ayr. bkz., *IV Book of Ezra*, 14/16-18.

³³ Buhari, *Sahib*, Fiten, 5, IX.48. 183.

... o günler gelecek, öncelilere göre zaman hızlanacak; geçmiş olanlara göre zamanın dönemleri hızlanacak, yıllar şimdikinden daha hızlı geçecek.³⁴

Ahir zamanda dine bağlılığın azalacağına dair öngörü apokaliptik ve fiten edebiyatlarının her ikisinde de görülmektedir:

Dinle ey buranın hikmet sahibi kişisi! Son günlerde çoğalacak ve kendileri için Allah'tan olmayan inançlar ortaya koyacak olan hilekarlar hakkında... Allah'ın şeriat'ini bir kenara bırakacaklar. Karınlarını ilahları edinen bu adamlar, 'Oruç diye birşey yoktur. Ne de Allah böyle bir şey yaratmıştır' diyecekler. Onlar Allah ile yaptıkları ahid-den uzaklaşmışlardır ve kendilerini parlak vaadlerle aldatmaktadırlar. Bunlar zaten gerçekten inanmamışlardı. Öyleyse onların seni saptırmalarına izin verme³⁵

Fiten edebiyatında da bu söyleme yakın ifadeleri, Ömer b. el-Hattâb'dan aktarılan şu rivayette görüyoruz:

Sizden sonra 'recm'i, Deccal'i, Havz'ı, kabir azabını yalanlayanlar ve Cehennem'den çıkacakları yalanlayan bir kavim gelecek.³⁶

Yine dünyanın sonunu getirecek olaylar ansızın ortaya çıkacak ve insanlar başladıkları işleri bitiremeyecekler:

... Saat geldiğinde, iki adam elbiselerini aralarına yayacaklar, ama alıp satamayacaklar ve onu katlayamayacaklar. Saat geldiğinde kişi devesini sağıp sütünü alacak, ama onu tadamayacak. Saat geldiğinde adam havuzunu tamir edecek, ama ondan sulayamayacak. Saat geldiğinde adam yemeğini ağzına götürecektir ama onu yiyemeyecek.³⁷

... felaketlerin ortasında dünyada yabancı gibi olacaksınız. Satan, kaçacakmış gibi sat-sın. Satın alan, zarar edecekmiş gibi satın alsın. Ticaret yapan kar etmeyecekmiş gibi ticaret yapsın. Ev yapan içinde yaşamayacakmış gibi ev yapsın. Ekin eken hasat etmeyecekmiş gibi eksin. Bağ budayanlar üzümü toplamayacakmış gibi budasın. Evlenenler çocuk sahibi olmayacakmış gibi evlensin.....³⁸

Apokaliptik yazarlar bütün bu olanlardan sonra haklı olarak bu dünya konusunda açık bir kötümserlik gösterirler. Çünkü bu dünya, artık yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi bütünüyle şeytanın hakimiyet alanına girmiştir. Onlara göre bu dünya kötülük ve günahlarla doludur.³⁹ Allah iki dünya yaratmıştır. Bunlardan birincisinde müminler az olacak; ama küfür çok olacaktır.⁴⁰ Bu dünya düşmanın, yani kafirlerin dünyasıdır.⁴¹ Şeytanî güçlerin yok edilmesi ise tamamı ile gelecekte kurulacak yeni bir düzene ait kılınmıştır. Çünkü dünya artık düzeltilemeyecek kadar kötüdür. Bu yüzden doğru kulları yapabileceği tek şey, sabırla olanlara boyun eğmektir. Dünya o hale gelmiştir ki yakın arkadaşlar bile birbirlerine saldırır hale gelmiştir. Fısk ve fücür artmıştır. Komşu komşusuna 'iyiye rastladın mı' diye soracak; ama olumsuz cevap alacaktır.⁴² Bütün umutlar, dün-

³⁴ *II Baruch*, 20/1, 2; Ayr. bkz.: *IV Book of Ezra*, 4/26, 27.

³⁵ *Apocalypse of Elijah*, 1/13, 14.

³⁶ Abdurrazzak, *Musannağ*, tahk. Habiburrahman el-Azami, el-Meclisu'l-İlmi, Beyrut 1390/1972, 20860, XI. 412.

³⁷ Buhari, *Sabih*, Fiten, 25, IX. 59. 237.

³⁸ *IV Book of Ezra*, 16/40-43.

³⁹ *IV Book of Ezra*, 4/28.

⁴⁰ *IV Book of Ezra*, 7/51;8/1-3.

⁴¹ *The Testament of Dan*, 6/4.

⁴² *IV Book of Ezra*, 5/10-12.

yanın sonunun gelmesine ve Allah'ın Hükümranlığı'nı kurmasına bağlanmıştır. Mesela *IV Book of Ezra*'ya göre tek umut gelecektedir. Bütün acıların sonu gelecek çağdadır. Bu yüzden doğru kullar, kötülüğün gelecekte yok olacağına kesinlikle inanarak, dünyada inananların haksızlığa uğramasından ve acı çekmesinden rahatsız olmamalıdır.⁴³ Bu fikir fiten rivayetlerinde şöyle ifadelendirilmektedir:

Abdullah şöyle rivayet eder: Rasulullah bize şöyle dedi: 'Benden sonra bencilik ve onaylamayacağınız şeyler göreceksiniz.' Bunun üzerine onlar şöyle sordular: 'Bize ne yapmamızı emredersiniz ya Rasulullah?' O da 'onlara haklarını ödeyiniz ve kendi haklarınızı Allah'tan isteyiniz' dedi.⁴⁴

Buhârî'de yer alan diğer hadislerde, yapılan haksızlıklara ve zulümlere sabırla boyun eğilmesi öğütlenmektedir.⁴⁵ Bu konuda daha ilginç rivayetler *Kitâbu'l-Fiten*'de bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre fitne zuhur ettiğinde kişi yakın dostundan bile emin olamayacaktır. Mümin kişi yapılanlara hiçbir şekilde karşılık vermemeli ve hatta kendisini soyutlayıp evine çekilmelidir. Düşmanı kendisini takip edip evine kadar geldiğinde ise sadece "Rabbim Allah'tır" dedikten sonra, onun kendisini öldürmesine izin vermemelidir.⁴⁶

Fitne ortaya çıktığı zaman o kadar kötülükler olacaktır ki, insanlar yaşamaktansa ölmeyi ve mezardaki ölülerin yerinde olmayı isteyecekler. Bu nokta da apokaliptiklerin ve fiten rivayetlerinin paylaştığı bir noktadır. Rasulullah'a atfedilen bir rivayete göre öyle bir zaman gelecek ki insanlar kabirlerin yanından geçerken keşke bu kabirde yatanın yerinde ben olsaydım da bu fitneyi görmeseydim diyecektir.⁴⁷ *Apocalypse of Daniel*'de bu temenniye neredeyse aynıyla okumaktayız.

... Ve insanlar ölümü isteyecekler, mezarları şöyle diyerek kazacaklar, "ölmüş olan sizlere rahmet olsun, üç kere rahmet olsun. Çünkü sizler bu günleri görmediniz."⁴⁸

Ancak bu ibarenin asıl kaynağı Pavlus'a atfedilen *Vahiy* kitabındaki 9/6'daki ayettir.

Ve insanlar o günlerde ölümü arayacaklar ve onu asla bulamayacaklar; ve ölmeyi arzu edecekler, ve ölüm onlardan kaçacaktır.

Apokaliptik edebiyat, ele aldığı konular sebebi ile, oldukça sembolik bir dil kullanmıştır. Bu onun bir başka özelliğidir. Alabildiğine fantastik anlatımlar, son derece sembolik bir dil ile yazılmıştır. Apokaliptiklerde bu sembolik ifadelerle tarih anlatılmaktadır. Danyal'ın vizyonunda gördüğü dört korkunç canavar, dört büyük imparatorluğu anlatmaktadır. Bunlar Babil, Med, Pers ve Yunan imparatorluklarıdır.⁴⁹ Yine Danyal'da altın, gümüş, pirinç ve demir Allah'ın Hükümranlığı'ndan önce gelecek dört millete işaret etmektedir.⁵⁰ *IV Book of Ezra*'da anlatılan on iki kanatlı, üç başlı ve karşılıklı sekiz kanat-

⁴³ *IV Book of Ezra*, 8/37, 55.

⁴⁴ Buhârî, *Sahih*, Fiten, 2, IX. 47, 175.

⁴⁵ Buhârî, *Sahih*, Fiten, 2, 47; 6, IX. 49, 179, 188.

⁴⁶ Nuaym, *Fiten*, s. 78.

⁴⁷ Nuaym, *Fiten*, s. 38.

⁴⁸ *Apocalypse of Daniel*, 12/4-6.

⁴⁹ *Daniel*, 7/4-7.

⁵⁰ *Daniel*, 2.

lı kartal, Roma ile ilgili tarihî olaylara işaret etmektedir.⁵¹ Fiten edebiyatında ise apokaliptiklerde bulunduğu kadar yoğun bir sembolizm görülmemektedir. Rivayetlerde kastedilen kişinin adı açıkça verilebilmektedir.⁵² Ancak yine de kendilerinden söz edilenler baskıcı melikler olduğunda onlara doğrudan değil, kendilerine has sıfatlarıyla ve yaptıklarıyla dolaylı olarak işaret edilmektedir. Ka'b'dan gelen bir rivayette Rasulullah'tan sonra İslam ümmetinin başına geçecek olan kişiler Tevrat'a dayanılarak aktarılmaktadır.

... Tevrat'ta on iki melik olduğunu okudum. Bunlardan ilki Sıddık, sonra Faruk, sonra Emin, sonra Meliklerin Başı (Muaviye), sonra Sâhibu'l-Ehras, sonra Cebbâr, sonra farklı bir şekilde ölecek olan Sâhibu'l-Usab, sonra yine farklı bir şekilde ölecek olan Sâhibu'l-Alâme melik olacak, bundan sonra fitne İbnu Mâhiki'z-Zehebiyyât öldürülünce ortaya çıkacak ve bela herkesin başını saracak, bolluk kalkacak. Bu dönemde Sâhibu'l-Alâme'nin hanedanından dört melik gelecek. Onlardan iki melikin sözü dinlenmeyecek; birinin hükmü kısa sürüp yatağında ölecek, diğeri ise *el-Ceufin*⁵³ derinliklerinden gelecek ve elinden birçok bela çıkacak. Onun döneminde taçlar (*eşkâil*) artacak, yüz yirmi sabah Humus'a hükmedecek. Humus topraklarından bir korku gelecek. Bunun üzerine oradan ayrılacak. *el-Ceufin* derinliklerinde bela ortaya çıkacak ve kendi aralarında yayılacak. Sonra onların dönemi sona erecek. Ardından başka bir hanedan gelecek ve onlara hükmedecek.⁵⁴

Başka bir çeşit sembolizm de sayılarla yapılmaktadır. Bu kitaplarda 3, 4, 7, 10, 12 ve bunların çarpanları sürekli yer alır. Bunların bir kısmı Eski Ahit'te Babil ve Pers kaynaklarında bulunmaktadır.⁵⁵ Fakat apokaliplerde bunlar ayrı bir yere sahiptirler. Özellikle 7 ve 70 sayıları bunlar arasında önemlidir. Fiten edebiyatında da sık sık sayılara rastlanmaktadır. Özellikle 3, 7, 9, 10, 12 gibi sayıları fiten edebiyatında sık sık görmek mümkündür.⁵⁶

Apokaliplerde görülen başka bir özellik de, şu anda yaşanan dünya ile Allah'ın gelecekte kuracağı dünya arasında kesin bir ayrılık görülmesidir. Şimdiki dünya günahlar ile dolu bir dünyadır. Gelecekte Allah'ın kuracağı dünya, bunlardan kurtulmuş olacaktır. Apokalipler yazarları, Eski Ahit'te bulunan şeytan figürünü ve benzeri kötü figürleri geliştirerek, çok belirgin bir dualizm geliştirmişlerdir. Ancak, Eski Ahit'te bu ayrılık hiçbir zaman kesin ve mutlak olmamıştır. Bu kitaplar şeytanî güçlerin, başlarındaki büyüklerin önderliğinde, insanı ve onun yaşadığı dünyayı kontrolleri altına aldığı şeklinde bir tablo çizmektedirler.

Apokaliptik edebiyat, bu dualistik anlayış sebebi ile bu çağ ve gelecek çağ kavramlarını işleyerek, bu iki zaman dilimi arasında derin bir ayrılığın olduğunu varsayımıştır. Gelecek çağ mefhumu farklı kitaplarda farklı şekillerde anlaşılabilmiştir. Çoğunlukla ilk dönemlerdeki kitaplarda Mesihî Hükümlerlik'in yeryüzünde kurulacağı düşüncesi yer

⁵¹ IV Book of Ezra, 11.

⁵² Nuaym, *Fiten*, s. 80.

⁵³ Bu kelime *Kitabu'l-Fiten*'in British Museum'un 9449 no'lu nüshasında (V. 26b"el-ḥarf" olarak geçmektedir. Yeri gelmişken; *Kitabu'l-Fiten*'in özel kütüphanesinde bulunan yazma nüshalarına ulaşmamı sağlayan Muhterem Hocam Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu'na teşekkür ederim.

⁵⁴ Nuaym, *Fiten*, s. 113; ayr. bkz. s. 65

⁵⁵ Russel, *The Method*, s. 127, 226.

⁵⁶ Bkz. Nuaym, *Fiten*, s. 124-126, 207, 233, 318-321.

almıştır. Yine Mesihî Hükümlerlik fikri vurgulu bir şekilde aktarılmıştır. Mesih, bu dünyada ortaya çıkacak ve gelecek çağın sonunda mahkeme ve dirilme gerçekleşecektir. Bu hükümlerlik, daha sonra gökte kurulacak ve ebedi olacak olan gelecek çağın başlangıcı olacaktır. Özellikle son dönem apokaliptiklerinde, bu çağ ile gelecek çağ arasında bir Mesihî Hükümlerlik döneminin kurulacağı öngörülmektedir.

Apokaliptik edebiyat, dünyanın sonunda Allah'ın göndereceği bir kurtarıcı mesih kişiliği geliştirmiştir. Bu anlamdaki mesihlik mefhumu, daha sonra Hıristiyan teolojisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Kavramın apokaliptik edebiyatta geliştirilen anlamına geçmeden önce, Eski Ahit'teki kullanımına temas etmek istiyoruz. Eski Ahit'te mesiah, bir sıfat olarak 'kutsal yağ ile meshedilmiş, yağlanmış kişi' anlamına gelmektedir. Bu dini işlem çoğunlukla İsrail kralları tahta oturduklarında onlara yapılırdı. Çünkü yönetimin de dinî bir anlamı bulunmaktaydı. Bir din adamı tarafından yapılan bu işlem ile krala kutsal bir kişilik kazandırılırdı. Böylece kral, Allah adına hükmederdi. Yahve'nin Mesih'i ünvanı din adamları, krallar ve muhtemelen peygamberler için kullanılmıştır. Bu yağlanma kısaca dinî bir makama atama işlemi olarak görülebilir. Atanan kişi kutsama sebebi ile diğer insanlardan farklıdır ve dinî, kutsal bir kimliğe sahiptir.⁵⁷ Ancak Eski Ahit'te *mesiah* kelimesi 'son günlerde gelecek ve müminleri kurtaracak bir kişi' anlamında hiç kullanılmamıştır.⁵⁸ Kelimeye yüklenen bu sonraki anlam Yahudiliğin sonraki dönemlerinde, bir başka deyişle apokaliptik dönemde olmuştur. Hıristiyanlığın ve İslam kültürünün de paylaştığı bu sonraki mesih tanımının oluşumu Beni İsrail'in tarihinde geçirdiği zor dönemler ve ilişkide olduğu kültürler çerçevesinde açıklanmaktadır.⁵⁹ Bu mesih tanımının gelişimi M.Ö. 2. yüzyıla kadar gitmektedir. Apokaliptik eserlerdeki anlamıyla mesih kıyametin gelişinden önce nihai olarak Allah'ın dinini ve müminleri düşmanlarına karşı galibiyete ulaştırmak için Allah tarafından seçilmiş bir kurtarıcıyı ifade etmektedir. Bu ideal şahsiyet doğruluk ve hikmetle hükmedecektir.⁶⁰

Apokaliptiklerde Mesih'nin zamanında tam bir başın hakim olacağı fikri bulunmaktadır. Allah Güneş'ten bir melik gönderecek ve dünyadaki kötülük saçan savaşı durduracaktır. Bu melik yaptıklarını kendisinden değil, Allah'ın yüce emirlerine uyarak yapacaktır.⁶¹ Allah'ın peygamberleri kılıcı bırakacaklar ve adaletle insanlar arasında hükmedeceklerdir. İnsanlar adaletle servet sahibi olacaktır. Bunun yanında adeta yaratılmışların tabiatı değişecektir:

Kurtlar ve kuzular dağlarda birlikte otlayacaklar, leoparlar çocuklarla birlikte karınlarını doyuracaklar. Dağlarda gezinen ayılar, danalarla birlikte geceleyecek; etobur arslanlar ağıldan öküz gibi kepek yiyecek ve küçük bir çocuk onları bir urganla güdecektir.

⁵⁷ Russel, *The Method*, s. 304 vd.

⁵⁸ Russel, *The Method*, s. 305.

⁵⁹ Cross F. Moore, *The Ancient Library of Qumran and Modern Biblical Studies*, Greenwood, Connecticut 1956-57, s. 55 vd.

⁶⁰ *Psalms of Solomon*, 17/23-44.

⁶¹ *Sibillyne Oracles*, 655.

⁶² *Sibillyne Oracles*, 780-795.

Çünkü o bütün hayvanları zararsız kılacaktır. Yılanlar ve çıyanlar bebeklerle uyuyacak; ama onlara zarar vermeyeceklerdir. Çünkü Allah'ın eli onların üzerinde olacaktır.⁶²

Fiten edebiyatında ise Mesih'in yerine çoğunlukla Mehdi konulmuştur. Mehdi'nin gelişyle bütün kötülüklerin ve ölümsüzlüklerin ortadan kalkacağı belirtilmektedir. Fitne ateşi sona erecek, dünyaya güvenlik ve bereket gelecek, kadınlar yanlarında erkek olmaksızın Hacc edebilecekler,⁶³ Mehdi yerin hazinelerini çıkaracak ve onları taksim edecek, yerde ve gökte herkes ondan razı olacak, yeryüzünü adaletle dolduracak, uyanı uyandırmayacak, kan dökmeyecek, dünya'da bolluk olacak, iyilik artacaktır.⁶⁴ Mehdi'nin döneminde kötülük öylesine ortadan kalkacaktır ki, neredeyse hayvanların tabiatı da değişecek ve bütün hayvanların vahşilikleri (*humma*) gidecek, çocuklar ellerini yılan yuvasına sokacaklar, ama yılan onlara zarar vermeyecek; kız çocuğu arslanla karşılaşacak, ama arslan ona zarar vermeyecek; arslan develer arasında onları koruyan köpek gibi; kurt, koyunlar arasında çoban köpeği gibi olacaktır.⁶⁵ Kız çocuğu arslanın başına basacak; ama arslan ona bir şey yapmayacak, arslan inek ile, kurt da koyun ile birlikte bulunacaktır.⁶⁶

Apokaliptiklerde ve fiten edebiyatında gördüğümüz Mesih/Mehdi'ye ilişkin anlatımlar üstüste konulabilecek kadar yakınlık ortaya koymaktadır. Aslında bu yakın benzeşmeye şaşmamak gerekmektedir. Zaten fiten edebiyatındaki bu rivayetler, zaman zaman kaynakları hakkında bilgiler vermektedir. Mehdi'ye ilişkin haberlerin Tevrat'ta ve önceki peygamberlerin kitaplarında da okunduğunu belirten cümleler bulunmaktadır.⁶⁷ Ancak bu benzeşmenin ötesinde bir güncelleştirmenin olduğunu görmek gerekmektedir. Mesela bu rivayetlerde Mehdi'nin haçı kıracağı, domuzu öldüreceği, cizyeyi kaldıracığı belirtilmektedir.⁶⁸ Diğer taraftan Mehdi'nin kırk yaşlarında "sanki Beni İsrail'den bir adam"⁶⁹ veya İsa b. Meryem olacağı⁷⁰ şeklindeki rivayete karşın, fitne olaylarının siyasi çekişmelerini yansıttığına onun Ehl-i Bey'ten çıkacağı, Fatıma'nın çocuğu, Hüseyin'in oğlu, Abdu Şems'ten, Abbas'tan olacağı, Ömer b. Abdulaziz'in Mehdi olduğu şeklinde rivayetlere de rastlamak mümkündür.⁷¹

Mehdi'nin karşısına konulan Deccal (Antichrist) şahsiyeti de fiten ve apokaliptiklerde önemli bir yere sahiptir. Deccal kelimesinin Süryanice 'yalancı' anlamına gelen *daggala* kelimesinden geldiği belirtilmektedir. Yalancı anlamından 'antichrist' anlamına geçiş muhtemelen Yahudilik içinde gerçekleşmiştir.⁷² Fiten literatüründe de 'deccal' kelimesinin 'kezzab' (yalancı) ile eşanlamlı olarak kullanıldığı rivayetler bulunmaktadır.⁷³

⁶³ Nuaym, *Fiten*, s. 221.

⁶⁴ Nuaym, *Fiten*, s. 222.

⁶⁵ Nuaym, *Fiten*, s. 346.

⁶⁶ Nuaym, *Fiten*, s. 348.

⁶⁷ Nuaym, *Fiten*, s. 220, 221.

⁶⁸ Nuaym, *Fiten*, s. 348.

⁶⁹ Nuaym, *Fiten*, s. 225.

⁷⁰ Nuaym, *Fiten*, s. 230.

⁷¹ Nuaym, *Fiten*, s. 228.

⁷² Rabin, *Qumran*, s. 120.

⁷³ Nuaym, *Fiten*, s. 316.

Deccal'in gelişi ayrı bir fitne olayı olarak görülmüştür. O geldiği zaman dünyaya kötülükler yeniden hakim olacaktır. Deccal'in yalancılığı iki edebiyatta da ortak bir karakterdir. Yahudiler ve Kudüslüler ona kanıp onu kral yaparlar. Üç yıl hükümdar olur. Hükümdarlığının daha ilk yılında her şey kurur ve büyük bir kıtlık baş gösterir. Daha sonraları göller, nehirler ve kuyular kurur. Karada bulunanlar adalara, adada bulunanlar karaya kaçarlar. Bütün yeryüzü bakır gibi olur, ve bütün yeşillik kurur ve veba salgını ortaya çıkar.⁷⁴ Rasulullah'tan bir rivayet de Deccal'in işleri hakkında şunları aktarmaktadır: Deccal üç sene hükümdar olacaktır. Birinci yılında göğün suyunun üçte biri tutulacak, yerin bitkilerinin üçte biri yok olacak. İkinci senesinde bu üçte ikiye ulaşacak. Üçüncü yılda ise tamamı yok olacak. Yeryüzünde hiç canlı kalmayacaktır.⁷⁵ Başka bir rivayet bu üç senelik hükümdarlık süresi içinde olacaklara şunları da ekler: İnsanlar boş dağlara kaçacaklar, kuyular, Fırat nehri ve diğer nehirler kuruyacaktır.⁷⁶

Deccal her iki edebiyatta da olağanüstü güçleri olan biri olarak anlatılmaktadır. *Apocalypse of Elijah* onun Güneş'e ve Ay'a istediği gibi hükmedeceğini, onlara "ışık" dediğinde onların ışıtaçıklarını, "karar" dediğinde onların da kararacaklarını aktarmaktadır. O denizde yürüyecek, topalı yürüyecek, dilsizi konuşturacak, sağın ışıttıracak, körü görür kılacak, cüzzamlıyı temizleyecek, hastaları iyileştirecek, cinleri çıkaracaktır.⁷⁷ Fiten edebiyatında ise Deccal, göğe emrederek onun yağmur yağdırmasını, yere emrederek onun bitki çıkarmasını sağlamaktadır.⁷⁸ Körlüğü gidermekte ve cüzzamı tedavi etmektedir.⁷⁹ Güneşi yarmakta, havadaki kuşlara ulaşabilmektedir.⁸⁰ Diğer taraftan Deccal, kendisine inanılmasını sağlamak için çeşitli güç gösterileri yapar. Bir bedevinin devesini diriltir ve ondan kendisinin Rab olduğunu kabul etmesini ister.⁸¹ *Apocalypse of Daniel*'de buna benzer bir güç gösterisi sahnesi aktarılmaktadır:

...ve Deccal ellerinde bir kaya kaldıracak ve şöyle diyecek: 'Bana inanın, bu taşları ekmek yapacağım.'⁸²

Buhârî'de geçen bir hadis, Deccal'i şöyle tanımlamaktadır:

Hiçbir peygamber yoktur ki, toplumunu Tek Gözlü'ye (Deccal) karşı uyarmamış olsun. Dikkat edin onun tek gözü kördür, ama sizin Rabbiniz öyle değildir. Deccal'in gözleri arasında 'kafir' yazılı olacaktır.⁸³

Nuaym ise, Deccal'in sol gözünün şaşı olduğunu, alnında 'kafir' yazılı olduğunu ve gözünde büyük bir et beni bulunduğunu Rasulullah'a dayandırdığı bir rivayetle aktarmaktadır. Hadisin ravisi Sehl, bu yazıyı şöyle tasvir etmektedir: "Bu kef, fe ve re harfle-

⁷⁴ *Apocalypse of Daniel*, 11, 12

⁷⁵ Nuaym, *Fiten*, s. 320.

⁷⁶ Nuaym, *Fiten*, s. 321.

⁷⁷ *Apocalypse of Elijah*, 3/5-11.

⁷⁸ Nuaym, *Fiten*, s. 327.

⁷⁹ Nuaym, *Fiten*, s. 330.

⁸⁰ Nuaym, *Fiten*, s. 333.

⁸¹ Nuaym, *Fiten*, s. 327.

⁸² *Apocalypse of Daniel*, 13/1-3.

⁸³ Buhari, *Sabih*, Fiten, 26, IX. 60. 245.

rinin yazı gibi birbirlerine bitişmesinden oluşmaktadır."⁸⁴

Deccal'in ayrıntılı tasvirlerini *Apocalypse of Daniel*'de de bulmaktayız. Bu tasvirler genellikle onu güçlü, fakat çirkin bir insan olarak tasvir etmektedir. Ayaklarının izi geniştir, gözleri sabah doğan yıldız gibidir. Sağ gözü arslan gözü gibidir. Uzun yüzlü, uzun burunlu birisidir. Bu tasvir Deccal'in alnındaki yazıyı okuyarak bitmektedir:

... Alnında üç harf bulunacak A.K.T.; A. 'inkâr ediyorum'; K. 've kesinlikle inkâr ediyorum'; T. ise, 'iğrenç canavar' anlamına gelmektedir. Deccal öğretecek ve öğretilecektir.⁸⁵

Bilebildiğimiz kadarıyla apokaliptisizm ve fiten edebiyatının birinci derecedeki kaynakları ilk kez bu çalışmada yan yana konularak karşılaştırılmaktadır. Ancak konu daha kapsamlı ve ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Buraya kadar apokaliptikler ile fiten edebiyatı arasında ilk bakışta göze çarpan benzerlikleri ortaya koymaya çalıştık. Samiliğin alt kültürleri arasındaki etkileşimi ve bu kültürlerin belli unsurlarının canlılığını ve işlevini sürdürüşünü gözlemlemek bakımından bu karşılaştırmanın ilginç olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca bu karşılaştırmanın tarih, siyasi tarih, kültür tarihi, hadis ve hadis tenkidi açısından doğuracağı önemli sonuçları olduğu kanaatindeyiz. Yukarıda verdiğimiz örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Ancak burada verilen örneklerin miktarının karşı karşıya olduğumuz durumu yeterince sergileyebildiğini düşünüyoruz. Apokaliptikler ile fiten rivayetleri arasında gerek konu ve şahsiyetler ve gerekse üslup bakımından inkâr edilemez benzerlikler ortadadır. Özellikle İslam'ın kaynaklarından ikincisi olan Sünnet'i ilgilendiriyorsa, ortaya çıkan durum önemini kat kat artırmaktadır. Bu, zorunlu olarak, Rasulullah'a (sav) dayandırılan fiten rivayetlerinin sıhhati sorununu ortaya çıkaracaktır. Şu anda geldiğimiz nokta itibarıyla zihnimize doğal olarak belirebilecek önemli bir kaç soru şunlar olacaktır: Bu sözler gerçekten Rasulullah tarafından söylenmiş olabilir mi? Yoksa bunlar ona atfedilen sözler midir? Bu sözlerin Rasulullah tarafından söylendiği kabul edilirse, zaman zaman neredeyse cümlelere ve hatta kelimelelere varan söz konusu benzerlik nasıl açıklanacaktır? Bunlar, Rasulullah tarafından söylenmemiş ve sonraki dönemlerde ona isnad edilmiş sözler ise, bu işlem hangi şartlarda ve nasıl yapılmıştır?

Ele aldığımız konu çerçevesinde bu ve benzeri sorulara bir çırpıda cevap verebilmek kolay görünmemektedir. Bu soruların cevapları bu çalışmanın boyutlarını herhalükârdâ aşan bir gayreti ve zamanı gerektirmektedir. Ancak en azından bu soruların cevaplarına katkıda bulunabilecek bazı ipuçları üzerinde durmamız mümkündür. Öncelikle kabul edilmesi gereken nokta, Yahudi ve Hristiyan dini kültürlerinin zaman açısından Müslüman kültüre göre önceliğidir. Başka bir deyişle Ehl-i Kitab kültürünün Müslüman kültürden önce oluşması, ürünlerini daha önce ortaya koyması söz konusudur. Bu zamansal öncelik, Ehl-i Kitab kültürünün kendi ürünlerini, sonraki bir zamanda tarih sahnesine çıkan Müslüman dini kültürünün kullanımına şu ya da bu şekilde sunmuş

⁸⁴ Nuaym, *Fiten*, 3, 317.

⁸⁵ *Apocalypse of Daniel*, 9/10-27.

olabileceği sonucunu doğurmaktadır. Doğal olarak eski, ve kabul edilmelidir ki ürünlerin ve tecrübelerin çeşitliliği ve zenginliği dolayısıyla baskın kültür, kendi coğrafyasında etkisini bir şekilde yaratabilecek bazı yollar kendisine açacaktır. Esasen bu durumun basit bir etkileşim açıklamalarını aşan ve Hz. İbrahim'den başlayarak bir vahiy geleneğinin, bir dini geleneğin oluşması, onun birikim oluşturması ve olgunlaşması şeklinde bir vechesi de bulunmaktadır. Hz. İbrahim'in torunlarının oluşturduğu gelenek içindeki dini duyarlılığın canlılığı, yaygınlığı ve homojenliği sadece apokaliptik ile de sınırlanmaz. Eskinin yeni birikim bakımından desteklemesi ve yeninin eskiyi *tasdik* etmesi olağan bir durumdur. Kur'an vahyi bunun açık bir örneğini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Eski Ahit'te görülen bir ayetin Yeni Ahit'te de okunabilmesi şaşılacak bir şey değildir. Daha da ileride, Rasulullah'a (sav) atfen aktarılan bir ifadeyi,⁸⁶ Hz. İsa'dan yüzüylü aşkın bir zaman öncesine ait olan ve Deuterokanonikler arasında yer alan Hikmet edebiyatı türündeki *Sirak Kitabı*'nda hemen hemen aynıyla okumak mümkündür:

Allah korkusu bilgeliğin başlangıcıdır.⁸⁷

İncillerde görülen bazı ibarelerin hadis olarak aktarılmasına başka örnekler de verilebilir. Sadaka vermeyi özendiren ve bunu gösterişte bulunmaksızın yapmayı öğütleyen sözler, bu geleneğin iki büyük temsilcisi Hz. İsa ve Hz. Muhammed tarafından altı yüzyıl arayla tekrar edilmiştir.

Fakat sadaka verdiğin zaman, sol elin sağ elin ne yaptığını bilmesin de sadakan gizli de olsun; gizlide gören Baban da sana ödeyecektir.⁸⁸

Buhârî'de yer alan bir hadiste Kıyamet günü gölgelenecek yedi çeşit insan arasında sadakasını, sağ elinin verdiğinden sol elinin haberi olmayacak kadar gizli veren kişiler de sayılmaktadır.⁸⁹

Bütün bu örnekler herhalükârda eski kültürden yeniye doğru bir geçişliliğin ve bir bilgi ve tecrübe akışının olduğunu bize göstermektedir. Nitekim bu görüşü fiten rivayetlerinin kendilerinden yola çıkarak güçlendirmek de oldukça mümkün görünmektedir. Fiten rivayetlerinde gelecekle ilgili olarak verilen bilgilere zaman zaman Tevrat, Ehl-i Kitap'tan biri, "bir yerde bulunan bir kitap" veya bir Yahudi kaynaklık edebilmektedir. Mesela fiten rivayetlerinin birinde İslam ümmetinin on iki önderi (ribbi) bulunduğu, bunlardan ilkinin Hz. Peygamber olacağı, ondan sonra ümmetin azacağı ve birbirleriyle uğraşacakları belirtilmekte ve bu bilginin kaynağı Tevrat olarak gösterilmektedir.⁹⁰ Yine Peygamber'den sonra

⁸⁶ Bu hadisi, Beyhakî, Askerî ve Deylemî rivayet etmiştir. Ayrıca Aclunî hadis hakkındaki açıklamalarının sonuna, Hz. Davud'un Zeburları'nın başlangıcının "Hikmetin başı Rab korkusudur" şeklinde olduğuna dair bir bilgi eklemektedir. Aclunî, *Keşfu'l-Hafa*, Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut 1352, I. 421; Ayrıca Hz. İsa'nın bazı mesellerinin kutsi hadis olarak rivayet edilmesi konusunda bkz. Hayri Kırbaoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997, s. 317-319.

⁸⁷ *Ben Sirak*, 1/14.

⁸⁸ *Matta*, 6/3-4

⁸⁹ Buhari, *Sabih*, 1313, Ezan, 37, 1,133; Ayrıca *Markos*, 10/43-44'ta geçen şu ifadeyle, "... aranızda ise kim büyük olmak isterse, hizmetçiniz olsun; ve aranızda kim birinci olmak isterse, hepsinin kulu olsun.", şu hadisi karşılaştırmız, "Kavmin efendisi ona hizmet edendir." Sehavî, *el-Makasidu'l-Hasene*, Mektebetu'l-Hanci, Mısır 1375/1956, s. 246.

⁹⁰ Nuaym, *Fiten*, s. 53.

hilafetin geleceği ve daha sonra da krallığın olacağına dair bilgi Ehl-i Kitap bir şahıstan alınmaktadır.⁹¹

Burada cevabı belirleyici olacak soru ise, söz konusu kültür malzemesi akışının ne zamandan beri sürdüğüdür. Kendimizi apokaliptikler ile sınırlayacak olursak; bu kitapların Hz. İsa'dan iki yüzyıl önce örneklerini vermeye başladığını biliyoruz. Bu tarihin bizim açımızdan ifade ettiği şey, Hz. Peygamber'in risaletinden çok önce bu edebiyatın ortaya çıkmış olmasıdır. Diğer taraftan bu kitapların bütün Sami dillerine ve hatta Slavca ve Ermenice gibi bazı Sami olmayan dillere çevrilmiş olması⁹² apokaliptik kültürün etkisinin oldukça güçlü olduğunu gösterir bir delil olmaktadır. Arapça'nın büyük oranda bir yazım dili olarak kullanılmasının İslam sonrası döneme rastladığı ve bu yüzden Arapça çevirilerin hemen ortaya çıkmadığı kabul edilse bile, apokaliptik ürünlerin erken sayılabilecek bir dönemde Arabistan Yarımadası'na ve Hicaz bölgesine ulaştığını söylemek iddialı bir tez olmayacaktır. Bu çerçevede yine rivayetlerin verdiği ipuçları takip edilirse, dışarıdan Hicaz'a apokaliptik malzeme akışının kanallarından en azından birisinin Güney Arabistan olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir. Yemen, o dönemde önemli sayılabilecek bir Hıristiyan ülke olan Habeşistan ile komşu durumundaydı. Ayrıca Yemen'de uzun sayılabilecek bir süreden beri Yahudiler'in yaşadığını biliyoruz. Bu tarihi bilgilerle Hz. Peygamber'in rivayetinde geçen; rivayette Habeşçe olduğu ifade edilen ve neredeyse fitne teriminin eşanlamlısı olan 'herc' kelimesine ait etimolojik bilgiler birleştirildiğinde bu görüş bir dereceye kadar delillendirilmiş olmaktadır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Rasulullah'ın (sav) en azından bazılarını kendisinin söylemiş olması uzak görünmemektedir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, bu sözlerin Rasulullah'ın sahih hadisleri olarak kabul edilmesi, ardından başka soruları ve cevap arayışlarını getirmek durumundadır. Bir kere bu kabul ardından Hicaz bölgesinin şimdiye kadar kabul edilemediği gibi dışarıya ve dış kültürlerle karşı yalıtılmış bir kültür coğrafyası olmadığını kabul etmemizi getirecektir. Yine bu görüş kabul edilirse, Rasulullah Hicaz'da risaletine başladığında cari olan kültüre katılmış unsurlar hakkında bazı varsayımlara yönelmemiz daha sağlam bir zemin kazanabilecektir. Bu takdirde sorulabilecek bir önemli soru da, bu kültürün Kur'an vahyine ne şekilde ve ne oranda yansıdığı olabilecektir. Çünkü Eski Ahit'te okunabilmesi ancak güçlü yorumlara ihtiyaç gösteren yeneden dirilme fikri, apokaliptik kitaplarda açıkça görülebilmektedir.⁹³ Diğer taraftan öte dünyada, yapılanların karşılığının verilmesi fikrinin bu kitaplarda açıkça yer aldığını görüyoruz. Bunun yanı sıra, apokaliptiklerdeki Cennet tasvirleri gözden geçirilecek olursa; Kur'an'ın "altlarından ırmaklar akan" ve "her türlü meyvanın bulunduğu" şeklindeki Cennet tasvirlerinin çöl ikliminde yaşayan Hicaz Araplarının özlemlerine hitap ettiği şeklindeki çok yaygın yorumdan da vazgeçmemiz gerekecektir. İsa'dan önce ikinci yüzyıl ile tarihlendirilen *Odes of Solomon*'daki şu tasvirlere bakınız:

... Bütün ağaçlar çiçek dolu. Bütün meyvalar olgun. Her besin amacına uygun tüketilir. Her koku güzeldir. Dört nehir ağır ağır akmaktadır. Her çeşidinden bahçe her çe-

⁹¹ Nuaym, *Fiten*, s. 57; ayr. bkz.: s. 63, 68.

⁹² Mesela *II Enoch*'ün orijinal dili ve tercüme edildiği diller hakkında bkz. *The Old Testament Pseu.*, I, 94.

⁹³ *The Old Testament Pseu.*, I, xxxiii.

şitinden yiyeceği üretmektedir.... Orada iki ırmak vardır, birisinden bal ve süt akmaktadır. Diğerinden de yağ ve şarap akar⁹⁴...⁹⁵

... Onların dalları gelişmiştir. Onların meyvaları parlaktır. Onların kökleri ebedi topraklardadır. Mutluluk veren bir nehir onları sulamaktadır.⁹⁶

Fiten hadislerinin Rasulullah'a (sav) sonradan atfedildiği ve bunların onun hadisleri olmadığı kabul edildiği takdirde sorulacak ilk soru ise, bu hadislerin ne zaman üretildiği ve Rasulullah'a kimler tarafından atfedildiği olacaktır. Bu edebiyatın ismine ve ele aldığı konularına bakılacak olursa, bu sorunun cevabı olan zaman dilimi Rasulullah'tan sonra ortaya çıkan fitne veya iç savaş ile tarihlendirilebilir görünmektedir. Nitekim bu sırada farklı grupların kendi konumlarını ve iddialarını desteklemek için çeşitli söylemlere ihtiyaç duydukları ve bunun için Hz. Peygamber'in otoritesini kullandıkları tezi titiz bir çalışmayla ortaya konmuş bulunmaktadır.⁹⁷ Bu bakımdan bu soruya cevap arayışları bu olaylara ilişkin tarihî bilgileri dikkate alınmalıdır. Ancak bütün bunlardan önce Buhârî, Muslim, Tirmizî, İbn Mâce gibi en sahih kabul ettiğimiz ve fiten hadisleri için belli bölümler ayrılmış Hadis koleksiyonlarının; *fiten ve melahim* haberlerini bir araya getiren müstakil koleksiyonların konumu zorunlu olarak tartışmaya açılmış olacaktır.⁹⁸ Hadislerin sıhhati kabul edilmediği takdirde apokaliptisizm açısından sorulacak soru ise, yine apokaliptisizmin ne zaman ve ne şekilde Müslüman kültüre geçiş yolu bulduğu olacaktır. Bu takdirde yukarıda öne sürdüğümüz Güney Arabistan kanalı yine geçerliliğini korumaktadır. Buna ilave olarak, Müslüman devletin genişleme alanı olarak görünen Kuzey yönünden de belli bir bilgi akışının gerçekleştiğini söylememiz gerekecektir. Müslümanların Filistin'e, Suriye'ye çıkışları demek, apokaliptik edebiyatın doğduğu kaynağı barındıran topraklara ulaşmaları demektir. Burada İbranice, Aramca, Süryanice hatta Yunanca apokaliptik kaynaklar kullanımda bulunmaktadır. Söz konusu bilgi akışı, bu şekilde ve bu tarihlerde gerçekleşti ise, şöyle bir fikir geliştirmemiz yanlış olmayacaktır: Söz konusu dönemde Sami kültürünün temsilcisi artık Müslüman Hicazlılar, yani Araplar olmuştur. Samiliğin yeşerdiği, geliştiği hemen bütün topraklar artık Araplar'ın elindedir. Bunun bir başka önemli sonucu da, bu topraklarda gelişen bütün bir kültür birikimine mirasçı olmaktır. Bu topraklarda bir iç savaşın çıkması ve büyük acıların yaşanması Sami kültürünün bu konudaki bir refleksini tekrar harekete geçirmiştir. Başka bir ifadeyle burada gördüğümüz durum, şartlar oluştuğunda kültür içerisinde hâlâ canlı olan bir söylemin güncelleştirilerek bütün işlevselliği ile kullanıma yeniden sokulması şeklinde açıklanabilir. Yine burada gördüğümüz durum, apokaliptik malzemelerin tıpa tıp kopyalanmış olmasından ziyade, Sami üst-kültürü içerisinde canlılığını sürdürmeyi başarabilen bir dinî edebiyat geleneğinin devam ettirilmesi ve yeni

⁹⁴ Karş. 47/Muhammed, 15.

⁹⁵ *II Enoch*, 8/1-3.

⁹⁶ *Odes of Solomon*, 11/16a-c.

⁹⁷ Bkz. Mehmed Said Hatiboğlu, *Hazreti Peygamberin Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, basılmamış doçentlik tezi., A.Ü. İlahiyat Fakültesi, Ankara.

⁹⁸ Bu kitaplar hakkında bkz. İlyas Çelebi, *İtikadî Açılardan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, İstanbul trsz. s. 20-24.

örneklerini vermesidir. Deccal ve Mesih/Mehdi tasvirlerinde bu güncelleştirmeyi izlemekteyiz. Bu anlatımlarda uygun görülen tarihsel şahsiyetlerin Deccal ve Mehdi kişiliklerinin genel karakteristikleri çerçevesinde tasvir edildiğini görüyoruz. Çok doğal olarak şehir isimlerinde de güncelleştirmeler vardır. Apokaliptiklerdeki Kudüs, fiten söyleminde yerini tamamen kaybetmese de Medine, Şam, Cezire, Irak daha öne çıkmaktadır.⁹⁹

Yukarıdaki paragrafın temel varsayımı, ayrıca İslam tarihçilerini ve siyasi tarihçileri de ilgilendirmektedir. Bu rivayetler tarihi anlatmaktaysalar, o takdirde bunlar dikkate alınması ve değerlendirilmesi gereken birer tarihî delil olmak durumundadırlar. Bunlar öyle görünmektedir ki, devletlerarası siyasi tarih açısından da ele alınacak rivayetlerdir. Bu çerçevedeki anlatımlar iç siyaseti aşan bir anlama sahiptir. Fiten rivayetlerinde gelecekte haber verme şeklinde bir çok önemli devletlerarası olayın anlatıldığını görmekteyiz. Nuaym b. Hammad'ın *Kitābu'l-Fiten*'inde Mısır, Filistin ve Suriye bölgesinde Bizanslılar'la yapılan savaşlara, Antakya, Humus, Tarsus, Yafa ve İstanbul'un fethi için yapılan seferlere ilişkin rivayetlere yer ayrılmaktadır.¹⁰⁰

Karşılaştırmayı sürdürdüğümüz ve bakışımızı bir miktar daha derinleştirdiğimiz zaman oldukça ilginç sonuçlar doğurabilecek verilerle karşılaşmaktayız. Bu olaylar tarihte yedi, sekiz ve dokuzuncu miladi yüzyılların konularıdır. Aynı olaylar dokuzuncu miladi yüzyıl ile tarihlendirilen *Apocalypse of Daniel*'de de ele alınmaktadır. Doğal olarak, onlar bu defa diğer tarafın gözüyle anlatılmaktadır. Hacer'in oğulları (Araplar) bütün bölgeyi ele geçirerek gelecekler ve Kadıköy'de Bizans'a karşı kamp kuracaklar.¹⁰¹ Anlatılanlara göre Araplar'ın üzerine yürüdüğü yerler arasında Antakya, Kilikya (Tarsus), İzmir, Yedi Tepeli şehir, yani İstanbul, Trabzon, Amasya, Sinop gibi şehirler sayılmaktadır.¹⁰² İstanbul'a Müslümanlar'ın yaptığı saldırının bazı safahatı şu şekilde anlatılmaktadır:

Ve İsmail¹⁰³ yüksek sesle bağırarak, ve kibirlenerek şöyle diyecek 'Rumların Tanrı'sı nerede? Onlara yardım edecek kimse yok. Çünkü biz onları kesin olarak hezimete uğrattık.' Gerçekten de onlar Yedi Tepeli'ye (İstanbul) karşı, Bizans'a doğru saldırıya geçecekler. Danışarak, kendi aralarında şöyle diyecekler: 'Gelin denize teknelerden bir köprü yapalım ve Bizans'a, Yedi Tepeli'ye karşı atlanmamızı karşıya geçirelim.' Fakat Rumların idarecileri ve Yedi Tepeli'nin büyükleri dağlarına, vadilerine kaçacaklar. Korku ve fitne olacak....¹⁰⁴

Apocalypse of Dainele göre, bu dönemde Yahudiler yayıldıkları şehirlerden Kudüs'e toplanacaklar ve bütün dünyadaki Hıristiyanlar'a karşı zulme kalkışacaklar.¹⁰⁵ Yahudiler

⁹⁹ Nuaym, *Fiten*, s. 66.

¹⁰⁰ Nuaym, *Fiten*, s. 272 vd.; 284 vd.

¹⁰¹ Yedinci yüzyılda Bizans'a karşı yapılan kapsamlı fetih seferleri hakkında bkz. İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Fecr Yayınları, Ankara 1990, s. 255-260.

¹⁰² *Apocalypse of Daniel*, 1/1.

¹⁰³ Burada İsmail ismiyle bir sembolizm yapılmaktadır. İsmail ile kastedilen Hacer'in oğulları Araplar ve dolayısıyla Müslümanlardır.

¹⁰⁴ *Apocalypse of Daniel*, 2/10-17.

¹⁰⁵ *Apocalypse of Daniel*, 8/1-7.

Deccal'e uyacaklar ve onu kendilerine kral yapacaklar.¹⁰⁶ Yahudiler geçici olarak sevi-necekler ve yükselecekler, Rumlar ise zulüm ve işkence altında olacaklardır.¹⁰⁷

Bu karşılıklı örnekler bizi her iki tarafta apokaliptik tarzda verilen eserlerle, iç ve il-ginç olanı dış siyasete yönelik propoganda faaliyetinin gerçekleştirildiği şeklinde bir so-nuca götürebilecek niteliktedirler. Bu olanlara ve anlatılanlara bakıldığında belli ittifak-ların oluştuğu şeklinde ipuçlarına rastlamak da mümkün görünmektedir. Taraflar Müs-lümanlar ve Hıristiyan Bizans'tır. Yahudiler ise bu çatışmada, apokaliptik ve fiten ede-biyatına bakılırsa, Müslümanlar'la ittifak halinde Bizans'a karşıdır.¹⁰⁸ Mesela, Hu-mus'un fethinde Müslümanlar önce şehri mancınıkla dövmüşler, daha sonra Gü-ney-Batı kapısını bir Yahudi'nin açması üzerine şehre girmişlerdir.¹⁰⁹ Ka'b'dan gelen bir haberde, İstanbul'un kuşatılması ile ilgili olarak, Allah'ın yardımıyla Müslümanlar'ın Rumlar'ın kralını helak edeceği, Rumlar'ı hezimete uğratacağı anlatılmaktadır. Daha sonra haber şöyle devam eder:

... ve adamlar atlarında eğerlerinin üstüne çıkarak "Ey Müslümanlar! Allah bu fethi siz bırakıncaya kadar kesinlikle bırakmayacaktır" diye yüksek sesle bağırırlar; Rumlar'ı yakalarlar ve onları her ovada ve dağda öldürürler. Bu sırada Musa kavminden bir top-luluk Müslümanlar'a katılır ve fetihle onlarla birlikte bulunurlar. Müslümanlar tekbir-le şehrin duvarını yıkarlar ve Kostantiniyye'ye girerler... Müslümanlar bu olaylardan sonra oradan ayrılırlar... Allah'ın onlara verdiği ganimetleri taksim ederlerken, kendi aralarından Deccal'in çıktığını duyarlar. Daha sonra ... bu haberin yalan olduğunu an-larlar ve Beyt-i Makdes'e varırlar. Deccal çıkıncaya kadar burası onların sığınağı olur.¹¹⁰

Görünüşe göre Kudüs'ün fethinde gördüğümüz Helen-Ortodoks Hıristiyan işgal-ci unsura karşı oluşan, Müslüman-Yahudi Sami ittifakı devam etmektedir.

Diğer taraftan Deccal'in alında yazan yazı hakkında belirtilenlerden yola çıkıla-rak başka bazı muhtemel ilişkilere dikkat çekilebilir görünmektedir. Fiten rivayetlerin-de ve *Apocalypse of Daniel*'de hemen hemen aynıyla rastlanan bu ibareler o zaman çarpışan devletler arasında bir çatışma ve rekabette apokaliptik unsurların nasıl karşı-lıklı bir şekilde bir propaganda aracı olarak kullanıldığının bir başka delili olmaktadır. Acaba müttefik Yahudiler bu propaganda savaşında Müslümanlar'a apokaliptik nite-liği olan bilgileri aktararak destek mi olmaktaydılar? Böyle bir desteğe ihtiyaç duyula-bileceği düşünülebilir, çünkü apokaliptik söylemin Hıristiyan unsurlar üzerinde ol-dukça etkili olduğu bilinmektedir. *Apocalypse of Daniel* İstanbul'un Türkler tarafın-dan fethedilmesinde; daha sonraları Osmanlı Devleti'nin Ortodoks dünya ile olan iliş-kilerinde ve hatta Yunanlıların I. Dünya Savaşı'nda Anadolu'yu işgallerinde bile etkili bir şekilde gündemde tutulmuştur.¹¹¹ Ayrıca bu örnek, başka hususları da akla getir-mektedir: *Apocalypse of Daniel*'in bir Hıristiyan ürünü olduğu açıktır. Hıristiyanlık

¹⁰⁶ *Apocalypse of Daniel*, 11.

¹⁰⁷ *Apocalypse of Daniel*, 12/8; ayr. bkz. 14/12-13.

¹⁰⁸ Bkz. *The Old Testament Pseu.*, I. 758

¹⁰⁹ Nuaym, *Fiten*, 274.

¹¹⁰ Nuaym, *Fiten*, I. 281.

¹¹¹ *The Old Testament Pseu.*, I. 762.

özellikle Pavlus'un *Vahiy* adlı kitabıyla apokaliptik mirasın sürdürücüsü olmuştur. Ancak Müslümanlar'ın da daha sonra bu mirası sürdürenler arasına girdikleri ve söz konusu Hıristiyan ürün ortaya çıktığı sıralarda Müslümanlar'ın da bu konuda orijinal ürünler vermekte oldukları kabul edilecek olursa bu bize, yukarıdaki Deccal tasvirinin Müslüman apokaliptisizminin bir üretimi olabileceği ve bu defa akışın artık tersine döndüğü; sonraki bir unsurdan önceki bir unsura yöneldiği şeklinde bir sonuca ulaşabileceğimiz yolunda bir ipucu vermektedir. Nitekim, söz konusu tasvirin bulunduğu orijinal Yunanca ibarede geçen "A.K.T." harflerinin, "inkâr ediyorum" gibi veya buna benzer ifadelerin baş harfleri olamayacağı; bunu Yunanca tercümeleyen Sami aslında Sami dillerinden birinde yazılmış bir kaynaktan aktardığı, ancak mütercimnin iyi bir çalışma yapamadığı belirtilmektedir.¹¹² Ancak bu Sami kaynak hakkında da kesinleşen bir bilgi verilememektedir. Buradaki bu boşluktan yararlanarak bu Sami kaynağın Arapça olabileceğini ileri sürmemiz mümkün görünmektedir.

Son bir değerlendirme olarak, apokaliptikler; Habeşiyle, İbraniyle, Süryanisiyle, Arapça ile bütün bir Sami kültürünün homojenleşmesinde etkili olmuş dinî bir akım olarak belirmektedir. Bu akım aslında sadece Sami unsur ile de kendini sınırlamaz; Sami kavimlerin ilişkiye girdiği bütün kültürlerden de izler taşır. Mesela apokaliptikler Pers ve Helen kültürlerinin birçok unsurunun Sami kültürü içerisinde yoğurulmasında önemli bir rol almıştır. Bu akım ayrıca uzun bir süre devam etmiş ve oldukça da etkili olmuştur. Onun etkilerini İstanbul'un Müslüman Türkler tarafından fethedilmesi gibi büyük olaylara kadar genişletebiliriz. Apokaliptikler hakkında yapılacak ve derinleştirilecek çalışmaların şu anda sahip olduğumuz birçok dini telakkinin kökenleri, gelişimi ve nihayet dinî anlayışımızda yer almasının aydınlığa çıkarılması bakımından oldukça ilgi çekici sonuçlar doğuracağı kanaatindeyiz. Ayrıca, yine belirtmelidir ki, bu sonuçlar öyle anlaşılmalıdır ki, apokaliptisizmin kendisi kadar derin izler bırakacak ve oldukça belirleyici olacaktırlar. *v'allâhu a'lem.*

¹¹² *The Old Testament Pseu.*, I. 756, 768.